

M. Bulat — D. Pinterović

NOVI RIMSKI NATPISI IZ OSIJEKA

Tokom proteklih nekoliko godina Muzej Slavonije u Osijeku obogatio se sa nekoliko novih rimskih kamenih spomenika, nađenih većinom na terenu Osijeka, od kojih su najznačajniji slijedeći:

1. Ara u čast Majke Zemlje. To je prednja polovica are od bijelog krupnozrnog mramora, jednostavnog oblika i skromnog ukrasa. Nađena je prilikom nekih radova na terenu između obje donjogradske kasarne, gdje je nekad bila zapadna granica rimske Murse, odakle je i ranije bilo nalaza iz rimskog doba. Prenesena je u Muzej krajem 1964. godine, i inventirana pod brojem 7731.

Ara je uzduž prepolovljena, tako da zadnja strana nije sačuvana. Gore i dolje sprijeda i sa strana ima jednostavnu profilaciju, koja je gore sprijeda nešto oštećena. Gornji dio završava u obliku akroterija. Jednostavno natpisno polje nalazi se između spomenutih profilacija.

Natpis je klesan velikim pravilnim slovima u šest redova, od 3,1 do 3,8 cm visine. Dimenzije are su: visina 78, širina 45 i (nepotpuna) debljina 22 cm, dok natpisno polje mjeri 41 x 37 cm. Na sredini are ozgo nalazi se malo kvadratično udubljenje zaliveno olovom, tako da možemo pomišljati na neki nastavak, možda na kip spomenute božice. Sa strana pak nisu sačuvani nikakvi tragovi reljefnog prikaza.

Natpis glasi:

TERRAE

MATRI

M. MARIVS

SECVNDINVS

PRO SE. ET. SVIS

V. S. L. M

TERRAE

MATRI

M (arcus) MARIVS

SECVNDINVS

PRO SE ET SVIS

V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

Natpis ne zadaje posebnih teškoća za čitanje i tumačenje. Ligatura nema, a skraćeni su samo prenamen dedikanta i uobičajena završna formula votivnih natpisa. Znakovi rastavljanja u obliku malih trokutića nalaze se samo u predzadnjem redu iza SE i ET, te u zadnjem iza V, S i L.

Posvete Majci Zemlji su vrlo rijetke, a ovo je prva iz Murse. Isto tako i nomen gentile dedikanta (Marius) je rijedak u Mursi, te se može računati na njegovo strano porijeklo.

Po karakteru slova, sadržaju natpisa, obliku i profilaciji are, možemo je datirati negdje na početku III stoljeća, i pripisati jednoj domaćoj klesarskoj radionici. — Sl. 1.

2. Ulomak prednje strane gornjeg dijela are od vapnenca bijele boje. Ispod dvostruke profilacije sačuvan je početak natpisa:

LIBER . . . . . LIBER[O . . .

Sadašnja visina je 22,5, širina 28,5, debljina 7,5 cm, širina natpisnog polja 21 cm. Visina dosta lijepih slova je 4 cm. Ovo je prva ara iz Osijeka posvećena bogu Liberu, no nažalost krajnje krnje sačuvana. Nađena je na donjogradskom Pristaništu 1962. godine (nalaznik Vladislav Pinter), inventarni broj je 7960. Prema izradi, karakteru slova i dedikaciji, možemo je datirati u III stoljeće. — Sl. 2.

3. Desna polovica natpisne ploče od bijelog mramora, nađena kod kopanja temelja u Vodeničkoj ulici 6 u Donjem gradu, blizu Pristaništa, dar Hinka Horvatića 1964. godine. Položeni pravokutnik s lijepo profiliranim okvirom je straga sa svih strana zakošen, vjerojatno radi lakšeg umetanja u neki objekt. — Sačuvana dužina iznosi 49, širina 41, debljina 10 cm, dimenzije natpisnog polja su 41 x 29 cm. Visina vrlo lijepih slova u sva tri reda iznosi po 7 cm. Kako je sačuvana desna polovica, nedostaje početak natpisa, a ostatak glasi:

. . . . . EL. COM

. . . . . O. AVG. P. FE

. . . . . VBLICE

[IMP(eratori) CAES(ari) M(arco) AVR] EL(io) COM(odo)

[ANTONIN]O. AVG(usto) P(io) FE(lici)

[?MVRSENSES? P]VBLICE

Riječi su odvojene malim trokutastim znacima odvajanja, kao i na većini ostalih mursijskih spomenika. Ligature se nalaze u drugom i trećem redu i to A i V u AVG, L i I, te E u C u PVBLICE.

Ovdje se očito radi o natpisu povezanom s podizanjem nekog objekta u čast cara Komoda (180—192). Nije nam nažalost poznato o kakvom se objektu tu radilo, pošto natpis izgleda nije nađen na prvobitnom mjestu, nego je tamo naknadno donesen. Inv. br. 7725, sl. 3.

4. Donji lijevi ulomak nadgrobne ploče od bijelog mramora, grubo rađene i neuokvirene. Našao Novak Levin 1963. godine kod renoviranja Vukovarske ceste u Donjem gradu, zapadno od Miljanovićeve ulice. — Oštećen je sa svih strana, a sadašnje su mu dimenzije: 19 x 19 x 8 cm. Dosta rustikalna slova u najdonjem redu visoka su 3 cm, a u ostala tri sačuvana reda po 2,5 cm.

Od sadašnjeg najgornjeg reda ostali su samo donji dijelovi prva tri slova, tako da se može čitati:

.....

LIA .....

PROL .....

PROC .....

. V M AVR ...

PARENTI ....

..... [AVRE]

LIA .....

PROL .....

PROC .....

. V M(arcus) AVR(elius)? ...

PARENTI ....

Znakova rastavljanja nema, ligatura se nalazi u zadnjem redu (T i I u PARENTI). Sudeći po karakteru slova, natpis se može staviti u kraj III st. Inventarni broj je 7717. Sl. 4.

5. Nadgrobna ploča od bijelog mramora, s natpisnim poljem bez okvira, sastavljena od dva ulomka. Lijevi rub, gornja, donja i stražnja strana su nešto oštećeni. Nađena je prije rata u Kostolcu (Viminacij) u Srbiji, i dopremljena u Osijek pod nepoznatim okolnostima. Inventarni broj je 744, visina 42,5, širina 21,5, debljina 6 cm. Dimenzije natpisnog polja su 31,5 x 21,5 cm. Najgornji red nedostaje, a u preostala četiri reda visina slova iznosi od 5 do 5,7 cm. Slova su dosta rustikalna i pisana su bez razmaka između riječi i bez interpunkcija na ugremenim linijama, koje se još uvijek raspoznaju:

.....	.....
MIVLP	M(arcus) IVL(ius) P
RISCVS	RISCVS
FILETHER	FIL(ius) ET HER(es)
MPBMP	M(atri) P(ientissimae) B(ene) M(erenti) P(osuit)

Ligatura se nalazi u trećem retku (H i E). Sudeći po karakteru slova natpis možemo staviti u III stoljeće i pripisati nekoj tamošnjoj lokalnoj radionici. — Sl. 5.

Osim spomenutih objavljujemo još 5 natpisa, od kojih su dva već odavna u muzejskom vlasništvu, ali nisu objavljena, jedan je do nedavna bio pohranjen u Franjevačkom samostanu u Osijeku, a dosada ostao neobjavljen, jedan, jer je bio slomljen na dva komada i nađen na raznim mjestima u razno doba, bio je publiciran kao dva separatna kamena natpisa, a jedan dopremljen je na osnovu ugovora o restituciji iz Narodnog muzeja u Budimpešti u Osijek.

6. Sačuvan je gornji dio are od vapnenca koja ima trostruko profiliran vijenac, a nad njim ukras u obliku palmete. Vel. toga fragmenta je 47 x 38 x 30 cm. Oštećen je i otučen na više mjesta, a površina izgrebena. Zbog nepravilnog loma i nestabilnosti, fragmenat je usađen u plitku cementnu bazu. Okolnosti nalaza su potpuno nepoznate, no najvjerojatnije je da je ara nađena negdje u donjem gradu ili u najbližoj osječkoj okolini. Inv. br. 647.

Natpis je ovaj:

I . O . M	I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
FORTVNATVS	FORTVNATVS
AVG. LIB.	AVG(vsti) LIB(ertvs)

Vel. slova 4,5; 4; i 3,2 cm. Na kraju 2. reda klesar je morao sitnije isklesati slovo V, jer je tek tada primijetio da nema dovoljno mjesta za veće slovo. Na temelju karaktera i pravilnosti pisma natpis se može datirati u 2. st., premda je ime uobičajeno tek u 3. st., što dakako ne znači da se nije moglo pojavljivati i ranije. (v. str. 37) — Sl. 6.

7. To je oštećena zavjetna ploča, slomljena u dva komada, koja su sastavljena i ucementirana u tanki drveni okvir, a u njemu su ispunjeni uglovi što su nedostajali: lijevi i desni gornji i desni donji ugao. Veličina ovako restaurirane ploče je 47 x 40 x 5,7 cm. — Prema sačuvanoj bilješci u inventaru ploča je nađena na terenu stare topničke vojarne u donjem gradu. Inv. br. 635.

Natpis glasi:	
... NTIVS	PO?]NTIVS
... TONINVS	AN]TONINVS
TRIB. MIL. LEG.	TRIB(vnvs) MIL(itvm) LEG(ionis)
I. ET. II. ADI.	I. ET. II. ADI(vtricis)
PRAEF. COH. I	PRAEF(ectvs) COH(ortis)
VLP. TRA. CV	VLP(iae) TRA(ianae) C(ampestris) V(olvntariorvm)
V. S. L. M	V(otvm) S(olvit) L(ibens) M(erito)

Slova su pravilno klesana, a veličina im je između 3,5 i 3,2 cm, osim u posljednjem redu između 2,5 i 2 cm.

Nomen gentile Pontivs nije nepoznat u Panoniji, javlja se u Sisciji i Carnuntumu,¹ te nije isključeno da je ovo ime stajalo u 1. sačuvanom redu. Vrlo je vjerojatno da je ispred njega stajao praenomen i ime božanstva kojemu je zavjet načinjen, dakle ovoj ploči nedostaje prvi red, bar koliko se može predvidjeti prema analogijama.

Sadržaj natpisa dovodi nas na pomisao da je komandant I. i II. legije ADI. u samoj Mursi boravio kad je zavjet učinio i da su stoga tada bile djelomično koncentrirane čete obiju legija u Mursi zbog vojnih operacija u blizini, a to je moglo biti za Trajanovih dačkih ratova, ili ev. i Hadrijanovih sarmatskih ratova, svakako na početku 2. stoljeća. Coh. I Campana (ili Campestris) Volvntariorvm bila je vjerojatno već od Trajana u Panoniji Inferior, a garnizon joj je bio Bononia-Acumincum.² (v. u ovom broju Zbornika str. 40) — Sl. 7.

8. Radi se o gornjem dijelu are od vapnenca, vel. 75 x 45 x 30 cm. To je stup bez profilacije i ukrasa, jer su mu vijenac i vrh otučeni i odbijeni, koliko se može suditi po gruboj površini na tim mjestima. Na vrhu se s desne i lijeve strane naslućuju gužve, između kojih je možda bio kakav ukras sličan palmeti. Da bi ara mogla stabilno stajati ispunjen joj je donji lijevi ugao i smještena je na cementno podnožje. Za sigurno je nađena u Osijeku, u donjem gradu, i odande je možda već u 18. ili 19. stoljeću prenesena u franjevački samostan. Prije osnivanja osječkog muzeja 1877. franjevci su pohranjivali arheološke nalaze iz donjeg grada u svoj samostan, što je bila tradicija još od vremena Katančićevih. Godine 1959. ara je prenesena iz samostana u muzej. Dosada još nije bila objavljena. Inv. br. 7244.

Natpis je slijedeći:

I . O . M	I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
C. IVL. IVLIA	C(aivs) IVL(ivs) IVLIA
NVS. B. CQS	NVS B(eneficiarius) CO(n)S(vlaris)
I , , I. ET	? ET

Slova su pravilno klesana, vel. 6 cm. Interpunkcije imaju oblik trokuta. Karakter pisma upućuje na 2. stoljeće. Beneficijarij u službi konzulara, po cognomenu sudeći, bio je potomak sjevernih Italika (v. str. 37). — Sl. 8.

9. Ara od mramora bjelkaste boje, bila je slomljena u dva dijela od kojih je svaki pojedini nađen na drugom mjestu i u drugo doba. U sadašnjem svom restauriranom obliku ona je veličine 91 x 42,5 x 32 cm. Gornji dio je nađen kod kopanja temelja za magazin paromlina u donjem gradu; donji dio nađen je na lijevoj strani rimske ceste koja je vodila iz Murse u Teutoburgium, pa je prenesen u park pred bolnicom, a tek poslije u muzej. Prije nekoliko godina prilikom uređenja današnjeg muzejskog lapidarija oba su dijela sastavljena.

Ara ima profilacijom ukrašeno podnožje na prednjoj strani. Sam stup krasi lijevo i desno plitka profilacija koja gore i dolje tvori volutni ukras (noričko-panonska voluta!). Na aru je višestruka profilacija i na vrhu vijenac s urezanim motivom palmete, no oboje je na lijevoj strani znatno oštećeno. Inv. br. 767.

Gornji dio je publicirao V. Celestin, a donji nakon 10 godina zasebno V. Hoffiller.³ Natpisno polje je od prvog do posljednjeg reda na lijevoj strani nasilno oštećivano.

Natpis glasi:

I . O . M	I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
IVNONI	IVNONI
MINERVAE	MINERVAE
SACR. C. IVL.	SACR(vm) C(aivs) IVL(ivs)
M...NVS	M[AG]NVS (Celestin)
AVG	AVG(vstalis) COL(oniae)
. . MVR	MVRS[AE]
V . S . L . M	V(otvm) S(olvit) L(ibens) M(erito) (Hoffiller)

Veličina slova 3,8 do 4,0 cm. Oblik pravilan. Interpunkcije u obliku trokuta, u 3. r. slovo A i E u ligaturi. Celestin je na kraju 5. reda vidio tragove slova NVS, a Hoffiller je na početku toga reda nazirao slovo M. Prema tome tu je moglo biti neko ime kao MAGNVS, MARTINVS, MATERNVS, MARINVS ili dr. — Ovo je jedini poznati natpis iz Murse posvećen kapitolijskoj triadi (v. st. 35 i 47) i stoga ga je trebalo u cjelovitom obliku ponovno objaviti. Sl. 9

10. Ara od vapnenjaka sačuvana je u svom osnovnom obliku, iako je oštećena na bazi, na stupu i na svim uglovima, a istrošena je i površina. Baza i vijenac su višestruko profilirani. Nad vijencem vrh je ukrašen urezanim biljnim motivom između samo označenih akroterija. Na pobočnoj lijevoj strani prikazana je u reljefu Minerva sa kopljem, egidom i sovom, a s desne strane Hercules sa toljagom i lavljom kožom. Vel. 88 x 42 x 24 cm. Inv. br. 7600.

Godine 1868. Perrot je vidio ovu aru u Osijeku i opisao ju je; 1876. dospjela je kao poklon dra H. Kerna u Narodni muzej u Peštu, a 1962. na osnovu ugovora o restituciji vraćena je u Osijek. Objavljena je više puta.⁴

Natpis je ovaj:

HERC. AVG	HERC(vli) AVG(vsto)
C. VAL. MVCI	C(aivs) VAL(erivs) MVCI
ANVS. PROSALV	ANVS. PRO SALV
SVA. SORVM	TE]SVA S[v]ORVM
VE. OMNIVM	Q]VE. OMNIVM
V. S. L. M	V(otvm) S(olvit) L(ibens) M(erito)

Raspored slova je nepravilan, veličina različita; u 1. redu 5; u 2. 4; u 3. i 4. 3,5; u 5. i 6. 4 cm. — U 1. r. H i E su u ligaturi; u 3. r. A i N i A i L; vjerojatno je na početku 4. r. bio u ligaturi T i E, a S i O su crticom vezani(?); u 5. r. V i E također su u ligaturi, kao i V i M.

Zbog značajnosti Herkulovog kulta u Mursi, kao i zbog interesa koji je u stručnoj literaturi izazvao, te zbog toga što je kamen natrag dospio na mjesto odkuda potječe, trebalo je ovaj natpis ponovno objaviti (v. str. 48, 49 u ovom broju Zbornika). — Sl. 10.

- ¹ L. Barkóczi, *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian*, *Acta arch. Acad. scient. Hung.* Tomus XVI, Fasc. 3—4, Budapest 1964, 302
- ² A. Mócsy, *Pannonia RE XVIII* 2, 622
- ³ V. Celestin, *VHAD VI* 1902, 101—102 i V. Hoffiller, *VHAD XII* 1912, 4
- ⁴ J. Hampel, *Arh.-epigr. Mitth.* II 1877, 79; J. Brunšmid, *VHAD IV* 28, 31; *CIL III* 6451 i 10266.
Brojeve od 1—5 obradio je M. Bulat, a od 6—10 D. Pinterović.

NEW ROMAN INSCRIPTIONS FROM MURSA

The Museum of Slavonia enlarged its collection of inscriptions in the course of more recent years with some new examples of which all were excavated or found at Osijek (Mursa), except one from Kostolac (Viminacium) which came into the collection without specified dates.

They are all published here for further use in the study of Roman Mursa.

No. 1 is a small marble altar dedicated to Terra Mater by M. Marius Secundinus. By the type of the letters and by the content it can be dated to the transition from the 2nd to the 3rd century. Fig. 1

No 2. is only a fragment of the upper part of an altar from limestone with the mere dedication to god LIBER. This is the first and only inscription dedicated to this god of wine and myrth ever found at Osijek. According to the type of letters it could have been chiselled in in the 3rd century. Fig. 2

No. 3 is the right half of a marble plate with an inscription in honour to the emperor M. Aur. Commodus. This must have been most probably an inscription on a building erected by the Mursenses on public expenses. We do not know what kind of object it was. Fig. 3

No. 4 is the left lower part of a marble tomb-stone on which one discerns the name PROC [VLVS] (?) and the word PARENTI [BUS]. (?) This inscription should be dated rather late as the type of letters indicates, i. e. to the end of the 3rd or beginning of the 4th century. Fig. 4

No. 5 is the fragment of a marble tomb-stone from Kostolac (Viminacium) by the inscription of which we might assume that M(arcvs) IVL(ivs) PRISCV[S], as son and heir erected this stone over the grave of his beloved mother. Judging by the letters, this stone must have been set in the end of the 3rd or at the beginning of the 4th century.

The 5 inscriptions which now follow had a different destiny in the past. The first two have since long been in the possession of the museum but remained unpublished till now. The third was in recent years transferred from the Franciscan Cloister at Osijek to the Museum and was never published either. The 4th, having been broken in two pieces of which each piece was found in different places and at different times, got published as two different fragmentary inscriptions. The 5th, finally was found at Osijek, then transferred as a gift in the last century to the National Museum in Budapest, but in 1962 it was returned to Osijek and is now deposited in our museum.

No. 6 is the upper part of an altar from lime-stone which was most probably found in the Lower Town of Osijek. The altar was dedicated to Jupiter, the Best and the Greatest by an emperor's freed slave. It can be dated to the time of the Severi, when imperial visits to this part of Pannonia were highly probable. Fig. 6

No. 7 is a votive tablet dedicated presumably to a deity. It was found damaged on the site of the Austrian artillery barracks at Osijek where often many important finds occurred. The mention of one PONTIVS ANTONINVS, the commandant of two legions and praefect of a cohort, is important from the military point of view as it possibly meant detachments of two legions that stayed with the commandant temporarily at Mursa. This might have happened during Trajan's Dacian campaigns (or perhaps during Hadrian's Sarmatian wars) when concentration of troops in this part of the province was needed. Fig. 7

No. 8 is the damaged part of an altar from lime-stone which was excavated at Osijek in the Lower Town long ago, perhaps in the 19th, or even in the 18th century, before the Museum was established. It was ever since in the Franciscan

Cloister as was usually done with Roman finds in the past. In 1959 it was transferred to the Museum. The altar is dedicated to Jupiter by C. IVL. IVLIANVS who was an aide of a consular probably in the course of the 2nd century. Fig. 8

No. 9 is a marble altar composed of two broken pieces which were found apart as already mentioned. When it was recognised that the two pieces form one unit they were joined and thus the inscription became more meaningful. The altar was dedicated to the Capitolian Trias by an *augustalis* of the colony of Mursa, whose name is not known to us. It might be *MagNVS* or some similar name because the first letter M in the 6th row, and the final 3 letters NVS in the same row, were once visible. Fig. 9

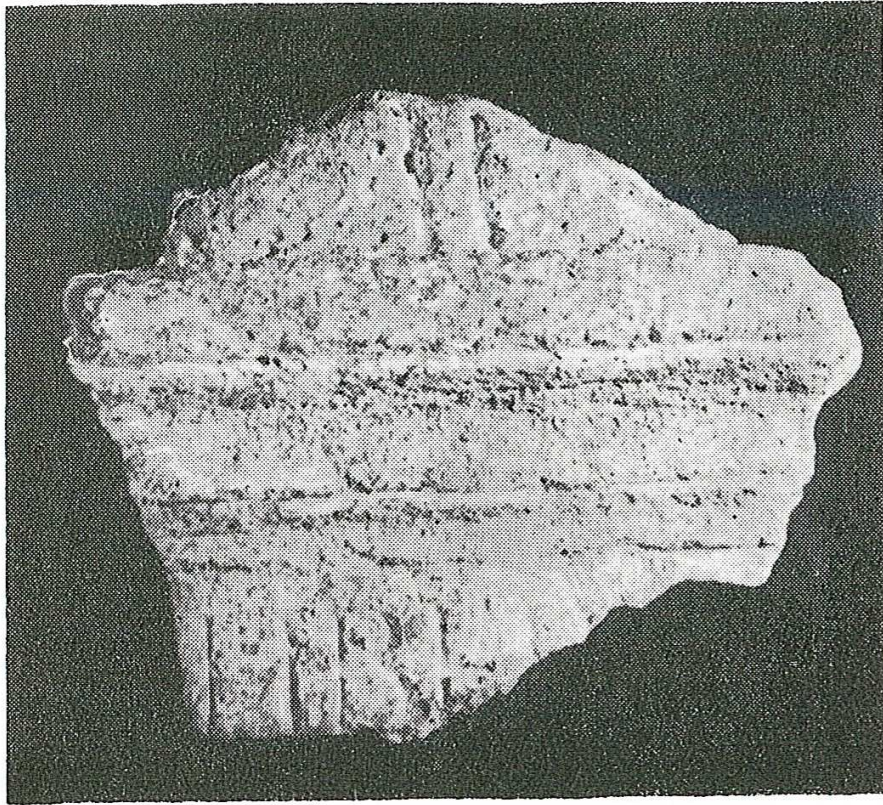
No. 10 is an altar dedicated to Hercules by C. VAL. M^VCIANVS for the welfare of himself and of his family. Although damaged, on both its side surfaces reliefs are preserved representing on one side Minerva and on the other Hercules. This ara was returned from Budapest to Osijek as mentioned above. It was published in CIL III 6451 and 10266 and elsewhere.⁴ It is of some importance in the history of Mursa because the Hercules-cult was here rather popular as inscriptions and plastic art objects indicate. Fig. 10

Sl. 1. Žrtvenik Terrae Matri
Altar, dedicated do Terra Mater

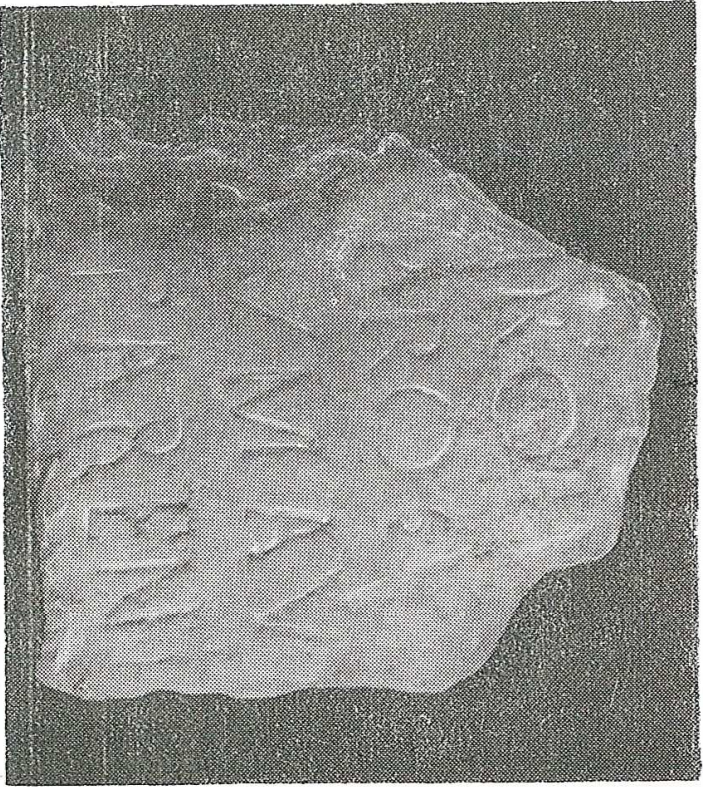

Sl. 2. Fragmenat žrtvenika Liberu
Fragment of an altar dedicated to Liber

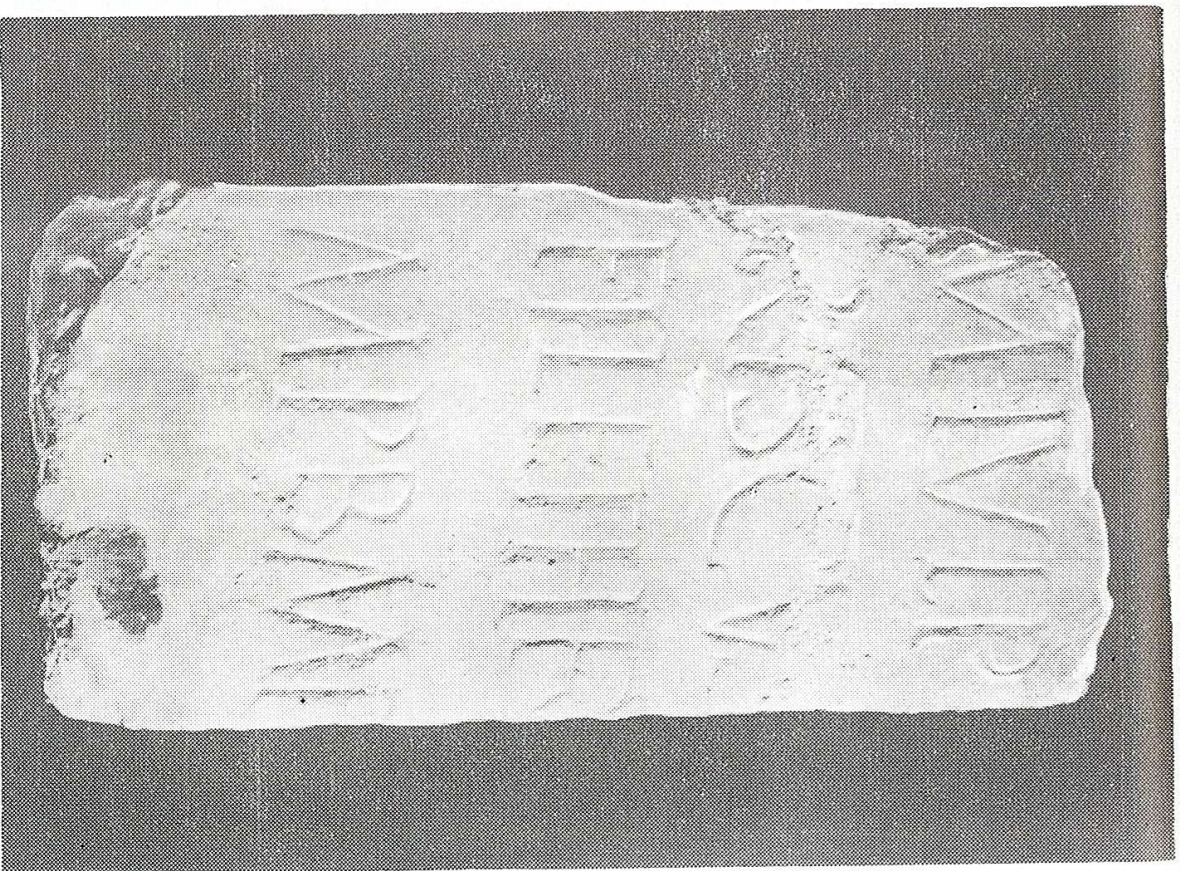

Sl. 3. Oštećeni natpis u čast caru Komodu
The damaged tablet with the name of Emperor Commodus

Sl. 4. Fragment nadgrobnne ploče
Fragment of a tomb-stone

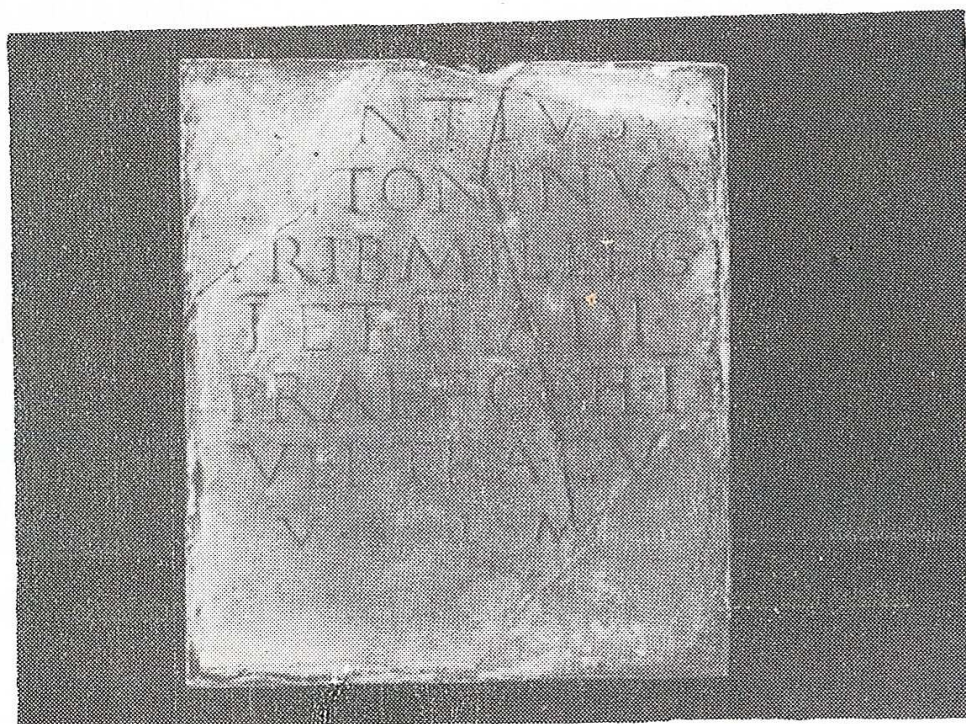

Sl. 5. Fragment nadgrobnne ploče iz Kostolca
Fragment of a tomb-stone, Kostolac

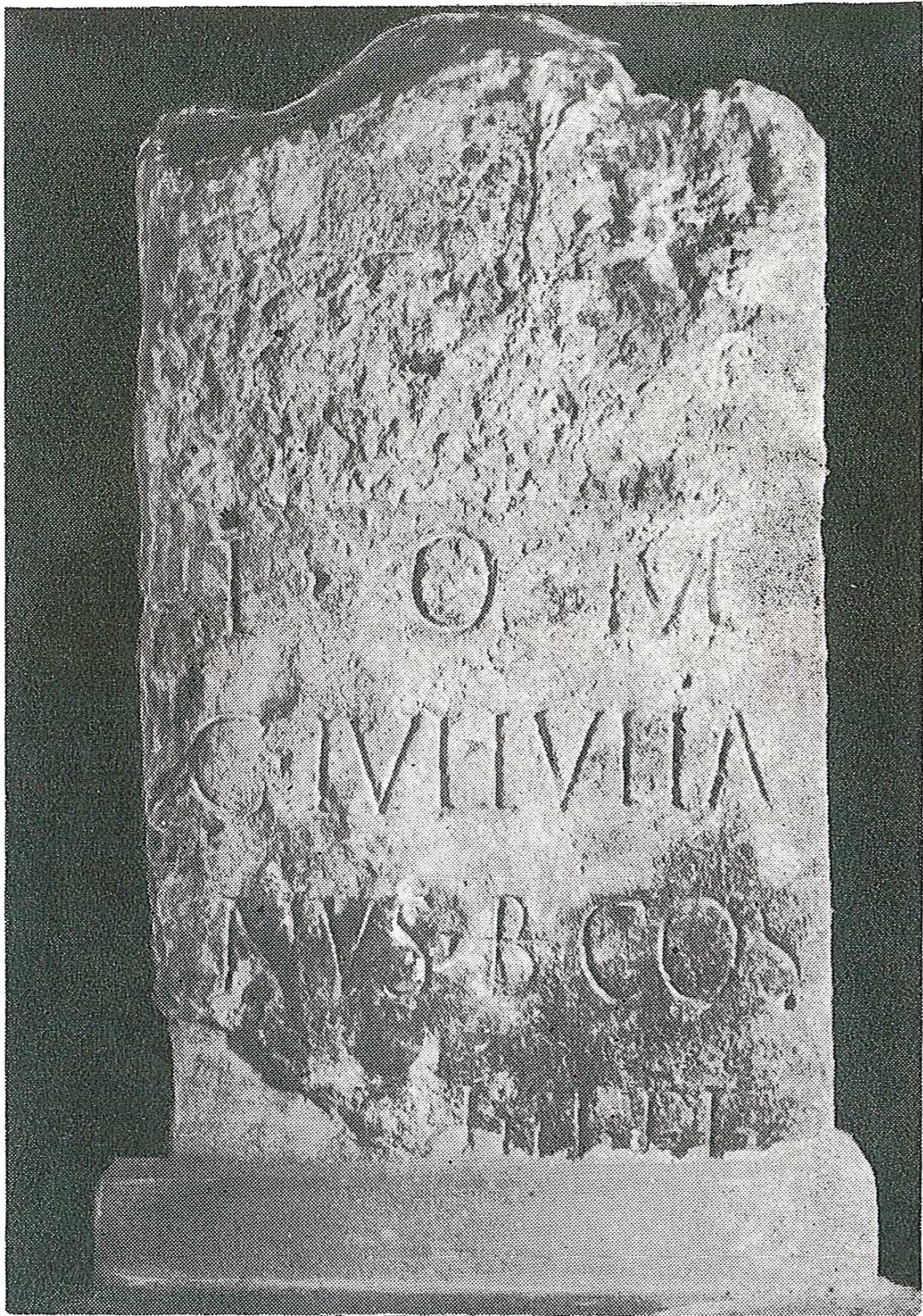

Sl. 6. Oštećeni žrtvenik Jupiteru slobodnjaka Fortunatusa
The damaged altar to Jupiter by the libertus Fortunatus

Sl. 7. Votivna ploča zapovjednika I i II leg. Adi.
The votive tablet of the commandant of leg. I and II Adi.

Sl. 8. Žrtvenik konzularovog beneficiarija
Altar dedicated to Jupiter by a beneficiarius consularis

Sl. 9. Žrtvenik Kapitolijskoj Triadi
Altar dedicated to the Capitolian Trias

Sl. 10. Žrtvenik posvećen Herkulu
Altar dedicated to Hercules